

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 146

м. Кіровоград
Видавець Лисенко В.Ф.
2016

Наукові записки. - Випуск 146. - Серія:
Н34 Філологічні науки.– Кіровоград: Видавець
Лисенко В.Ф., 2016.– 678 с.
ISBN 978-617-7197-37-8

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лексичної семантики, ономастики, термінознавства, граматики, фонетики й прикладної лінгвістики на матеріалі слов'янських, германських і романських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

ББК 81.2(3)

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 29.02.2016 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).

2. Ключек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).

3. Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

4. Іліаді Олександр – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

5. Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

6. Лучик Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

7. Манакін Володимир – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

8. Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

9. Міщенко Алла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

10. Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

11. Панченко Володимир – доктор філологічних наук, професор.

12. Парашук Валентина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

13. Перзеке Андрій – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).

14. Поляруш Олег – кандидат філологічних наук, професор.

15. Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

16. Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (відповідальний за випуск).

Статті подано в авторській редакції

займенника **сам (самий)** втрачається за наявності інтенсифікатора **аж**, напр.: *А втікачі дісталися батьківщини, побралися і були щасливі аж до самої смерті* (З. Тулуб).

Узагальнювальні займенникові прикметники *весь (увесь), всякий (усякий), кожний* характеризують сукупність окремо взятих одиниць, напр.: *Але, на власний подив, я заговорив чітко, хоч після кожного слова хапав повітря* (С. Журахович) – *Доведено, що через кожні тридцять п'ять років і шість місяців вологий період змінюється посушливим для всієї земної кулі ...* (О. Гончар) – *Хлопець відчував: з кожним днем йому все милішою стає Соломія* (М. Польовий). Іншу семантичну специфікацію виявляють неозначені займенникові прикметники *якийсь, деякий, абиякий, будь-який, який-небудь*: вони виражають нечітко окреслену якість або властивість предмета, напр.: *... Ніниного чоловіка дуже швидко, за якихось півроку чи місяців сім з'їв рак крові* (В. Лис) – *... Він [Тоу] протягом якихось десяти днів прочитав ... усю Британську енциклопедію* (В. Бережний). Вказівні займенникові ад'єктиви *той (отой), цей (оцей), такий (отакій)* належать „до форм найабстрактнішого характеру, які в мовленні можуть заміщувати велику кількість семантично неоднорідних ознак” [2, с. 164]. Вони містять указівку на певну властивість чи особливість у структурі синтаксеми із семантикою часу, напр.: *Аж по цих словах Гонтовий полишив видивлятися у Пушкарівське поле* (Л. Вернигора) – *Після цих слів Сашко з жалем залишив музей і вийшов надвір, де його давно вже чекала мати* (І. Шаповал).

Отже, органічними складниками темпоральних корелятивів можуть бути поряд із первинними або вторинними приєдниками та субстантивними словоформами атрибутивні компоненти. Вони вносять до семантичної структури тієї чи тієї синтаксичної конструкції різноманітні значеннєві відтінки і функціують на правах облігаторних або факультативних конститuentів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
4. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: [монографія] / В. М. Ожоган; Ін-ту укр. мови НАН України. – К., 1997. – 231 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Дерев'янка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: термінологія, морфологія, функційний синтаксис.

УДК 821.161.2Т – 4.08

ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗОРОВОГО ТА СЛУХОВОГО ПРЕДИКАТА У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Ганна ЗВЯГІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається творчість Григора Тютюнника крізь призму лінгвокультурології, зокрема способи вираження семантики зорового та слухового предиката. Увагу зосереджено на конструкціях з подвійним підметом, із нанизаними з'ясувальними реченнями, з однотипними підрядними частинами складних речень, однорідними членами речення. Відзначена роль безсполучникових речень із коментувальною другою частиною, що характеризуються суб'єктивною модальністю. Відзначено поєднання мовної та культурної семантики в розглянутих одиницях.

Ключові слова: лінгвокультурологія, зоровий та слуховий предикат, опис, оповідь, стилізація.

The article discusses the works of Hryhir Tutiunnyk through the prism of cultural linguistics and the ways of expressing the semantics of visual and auditory predicate in particular. The focus is on the constructions with double subject, with similar subordinate clauses as parts of complex sentences and homogeneous parts of the sentence. The role of asyndetic sentences with a commented second part, characterized by subjective modality, has been identified. The combination of linguistic and cultural semantics in the studied units has been emphasized.

Keywords: linguoculturology, visual and auditory component, description, narration, stylization.

У лінгвістиці проблему взаємозв'язку мови і культури, мови і народного світогляду досліджував німецький вчений В. фон Гумбольдт, який ще на початку ХІХ ст. сформулював ідею про тісний зв'язок духовного світу народу і його мови: “Мова тісно переплетена з духовним

розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі його локального прогресу чи регресу, відбиваючи у собі кожну стадію культури” [1, с. 48]. Лінгвокультурологія, на думку В. Маслової, зосереджена на дослідженні взаємодії мови, яка виступає транслятором культурної інформації, культури з її установками і преференціями, та людини, яка створює цю культуру, користуючись мовою [4, с. 36]. В. Телія вказує, що в центрі зацікавлень лінгвокультурологічного напрямку – дослідження й опис взаємодії мови і культури в діапазоні сучасної культурно-національної самосвідомості та її знакової презентації [5, с. 16].

Особливості мови художніх творів Григора Тютюнника були об’єктом дослідження С. Бибик, Г. Гримич, Н. Гут, І. Захарчук, О. Лихачової, А. Смирновою, Н. Тульчинської, Г. Шевченко. Однак спеціального дослідження, присвяченого дослідженню лінгвокультурологічного аспекту творів Григора Тютюнника немає. Тому звертаючись до проблеми дослідження вираження зорових та слухових предикатів у руслі лінгвокультурологічного напрямку, основне завдання пропонованої статті вбачаємо у спробі дослідити такі одиниці у новелах та повістях письменника й виявити механізми поєднання власне мовної і культурної семантики та авторської специфіки використання їх.

Функцію стилізації художньої прози виконують розгорнуті синтаксичні конструкції із нанизаними з’ясувальними реченнями, які разом із описом зображають картини природи і містять у собі предикати відчуття, зокрема зорові та слухові. Кількість з’ясувальних речень при дієсловах *бачити, простежити, чути, думати, слухати, помічати, видаватися* настільки значна, що кожне з них може бути виділене в окрему самостійну інтонаційну одиницю, спричинюючи зміну ритмомелодики мовлення: *Інколи ставав перепочити й слухав, як позаду нього сичать, влягаючись на своє місце, кушир та латаття, як сонечко гріє сухі плечі, а вода під берегом уже не студить груди, обліплена сорочкою, а зогріває, ніжить м’яко, що отак би й заснув у її теплих обіймах...* [6, с. 185].

Уснорозмовні синтаксичні конструкції використовуються Гр. Тютюнником для передачі зорової та слухової семантики. Семантика зорового сприйняття відзначається в художніх творах Гр. Тютюнника використанням синтаксичних конструкцій з однорідними членами речення, з однотипними підрядними частинами складних речень, виражається дієсловами типу *бачити, видніти (видно), спостерігати, простежити*: *Йому-бо здавалося, що солов’їна повинь ота сягає тільки до Дніпра, а далі простилається така безмежна синя широчінь вод, що й оком не зглянеш... А за Дніпром, немов далекі хмари в погожий день, бовваніють над водами гори та церкви білі, золоті верхі сяють поміж ними. А в горах ліси гудуть споконвічні, і через те солов’їв там не чути, хіба що орли в небі кружляють та ходять присмерковими ущелинами люди – в овечих шапках, з твердими синіми очима, під брови захищеними, та з мідними топірцями замість костурів...* [6, с. 230].

Описи зовнішнього середовища із семантичним центром дієслів-предикатів *бачення, сприймання* можуть передавати або безпосередньо сприймані явища навколишнього світу, або відтворені у спогадах, уяві. Конкретна образність художнього опису зумовлює стилістичне навантаження структур з просторовою та часовою семантикою, активізацію дієслівно-динамічних описових структур, які передають зміни явищ: *Їх несло течією в сагу. А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися, щоб не сполохнути її голосу – тихого, як наводок, і чистого, як подих землі на пагорбах посеред заплави. І ще перед очима в нього стояв човен з натягнутим щепком – човен, з-під якого пішла вода, так і не подужавши прив’язі...* [6, с. 56]. Образний вислів “*стояти перед очима*” замість “*бачити*” вжитий у контексті уривку, де поява нових почуттів порівнюється з човном, що рветься з прив’язі і не може її подолати, працює на справлення глибшого враження на читача. Дієслова зі значенням сприймання глибоко пов’язані із запаховими та звуковими враженнями.

Дієслівний характер підрядних предикативних частин складного речення створює плавну лінію мовлення, передає необмежені можливості розгортання таких описових картин. *Зав’язуємо шнурки, а самі зоримо спідлоба на абрикоси, їх це багато, аж гілля гнеться, і вони сяють у низькому довгому сонячному промінні, горять жовтогарячим багаттям і пахнуть. “Дз-з-з”, — гудуть оси та бджоли попід тим багаттям* [256, с. 140]. Вибір дієслова-предиката *бачення* “*зорити*” зі значенням “*дивитися крадькома*” передає захоплення хлопчаків невідомим, але таким бажаним фруктом і водночас неможливість його отримання.

У широких, розгорнутих описах навколишнього середовища семантика зорової і слухової сприймання об’єднує не одне, а кілька речень, цілі абзаци. Причому семантичний центр таких

описів – відповідне дієслово – може бути вжите тільки раз або двічі, але цілісність опису досягається присутністю в кожній семантико-синтаксичній структурі компонента слухового, звукового сприймання, а також такими формально-граматичними показниками, як вказівні частки *ось, ген, то*, структури з переліком спостережуваних дій, оформлені як дієслівно-предикативні конструкції одного часового плану: *Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навипиньки й крадькома пнеться на косогір* [6, с. 32]. Хоч наведений уривок побудований на перелікові дій, проте це не оповідь, що орієнтує читача на послідовну зміну подій, на залежність наступної події від попередньої, тобто це не розгортання сюжету, а статична картина. Однотипними синтаксичними структурами – двоскладними дієслівними реченнями із частками *ось, ген, то* – створюється особливий ритм бачення, ритм фіксування сприйманих картин.

В описах, що передають почуттєве, суб'єктивне сприймання, роль стилістичної домінанти виконують *узагальнено-особові конструкції, а також предикати із семантикою відчуття*, наявні в складних реченнях із з'ясувальними відношеннями. Крім того, у роздумах, ліричних описах активізуються такі модифікатори модальності речення, як модальні частки *наче, мов, ніби*, дієслова *здаватися, примаритися, відчувати, мріти*: *Вийшовши на гору, я озирнувся: далеко в низині, за Артилярициною, мов на долоні, мріло в мареві моє село — вузькими колінцями вигиналася річка на луках, біліли рядами хатки, як розкладені дітьми крем'яхи з необпаленої цегли, жовтою смугою лежав піщаний косогір біля кладовища (він завжди рятував село од повені), а трохи далі, на одшибі, мов маленький чоловічок, що вибіг за село, стояв млин, піднявши вгору двоє рамен, як дві руки, і ніби кликав: сюди, сюди...* [7, с. 19].

Серед безсполучникових складних речень, використаних в описах художніх творів Гр.Тютюнника, достатньо часто вживаються безсполучникові складні речення із коментувальною другою частиною. Одним із різновидів є такі, в яких перша частина має зорову або слухову семантику, виражену за допомогою дієслів (*чуєш, дививися (зиркнеш)* та інших) або без них, лише за змістом відтворені зорові та слухові враження. У безсполучникових складних реченнях із коментувальною другою (останньою) частиною семантика першої, зазвичай, передає ситуацію зорового, слухового сприймання, тобто як інваріантний компонент у них присутня сема “*видно*”, “*чути*”: *Чую над головою: ляп-ляп, – пролетіло щось і сіло на тому ж таки бовдурі* [255, с. 39].

Отже, для лінгвокультурології визначальною складовою є культурно-мовна компетенція – здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку згідно з цими культурними знаннями. Тобто йде про стереотипну поведінку, спільну для людей за різними факторами групування. Фіксація стереотипів у мовних одиницях та знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для тлумачення стереотипу як «явища мови й мовлення», що є «стабілізуючим фактором, який дає змогу, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінантні складники культури, а з іншого, виявити себе серед «своїх» і водночас упізнати «свого» [4, с. 110]. Для творів Григора Тютюнника типовою, стереотипною є поведінка героїв відповідно до українських традиційних цінностей.

Синтаксис творів письменника відзначається стилізацією уснорозмовного, про це свідчить переважання характерних мовних конструкцій, і, водночас, виразна авторська видозміна їх відповідно до потреб автора. Способи вираження зорових та слухових предикатів у різних типах речень виразно відображають вже названу тенденцію.

Зокрема відтворення картин природи за допомогою з'ясувальних речень з дієсловами *бачити, простежити, чути, думати, слухати, помічати, видаватися* є однією з особливостей прози письменника. Семантика зорового сприйняття відображена у конструкціях з однорідними членами речення або однотипними підрядними. Категорії темпоральності та локативності актуалізуються завдяки описам зовнішнього середовища із семантичним центром дієслів – предикатів, які можуть передавати або безпосередньо сприймані явища навколишнього світу, або відтворені у спогадах, уяві.

В описах навколишнього середовища семантика зорового і слухового сприйняття об'єднує цілі абзаци, а цілісність опису досягається вживанням вказівних часток, структур з переліком спостережуваних дій, оформлених як дієслівно-предикативні конструкції одного часового плану.

В іншого типу описах, що передають почуттєве, суб'єктивне сприймання, роль стилістичної домінанти виконують *узагальнено-особові конструкції, а також предикати з семантикою відчуття*, наявні в складних реченнях зі з'ясувальними відношеннями. Крім того, у роздумах,

ліричних описах активізуються такі модифікатори модальності речення, як модальні частки *наче, мов, ніби*, дієслова *примаритися, відчувати, мріти*.

Ускладнення синтаксичних конструкцій сприяє тісній взаємодії, переплетенню описового, оповідного мовлення й роздумів. Такими конструкціями виступають речення, в описову семантику яких вкраплюються ніби живі інтонації, голоси персонажів, їхні оцінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. ред. Г.В.Рамишвили; Послесп. А. В. Гульги и В. А. Звегинцева / В. фон Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.
3. Колшанский Г. В. Категория семантики в синтаксисе / Г. В. Колшанский // Вопросы романо-германской филологии: Синтаксическая семантика. – М., 1977. – С. 53–68.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 1 Оповідання / Тютюнник Гр. – К.: Молодь, 1984-1985. – Т. 1. – 327 с.
7. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 2 Повісті / Тютюнник Гр. – К.: Молодь, 1984-1985. – Т. 2 – 327 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Звягіна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, граматики української мови.

УДК 811.161.2'36

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ЯВИЩ МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Тетяна МОРОЗ (Харків, Україна)

У статті проаналізовано вплив наукових лінгвістичних парадигм (логіко-психологічний, формальний, семантичний, структурно-семантичний, функціональний підхід) на вивчення проблеми асиметричних виявів на різних рівнях мовної організації. Схарактеризовано основні наукові здобутки вчених, які досліджували явище семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічних категорій іменника.

Ключові слова: семантико-граматична асиметрія, форма, значення, морфологічна категорія іменника, наукові лінгвістичні парадигми.

The article analyzes the influence of the scientific linguistic paradigms (logical and psychological, formal, semantic, structural and semantic, functional approaches) on the research of asymmetric phenomena at different levels of language. The main scientific achievements of the scientists who studied the phenomenon of semantic and grammatical asymmetry in morphological categories of the noun are characterized.

Keywords: semantic and grammatical asymmetry, form, meaning, morphological category of noun, scientific linguistic paradigm.

Проблема форми і значення, семантики і граматики, їх першорядності й узаємозв'язку належить до однієї з центральних у мовознавстві, що зумовлено розумінням мови як дихотомічної системи, яка має план змісту і план вираження. Упродовж історії розвитку лінгвістики ця проблема розглядалася в аспекті пріоритетного для певного етапу підходу до вивчення мови: формально орієнтованого, семантикоцентричного, структурно-семантичного, логіко-психологічного, функціонального. Тому на сьогодні існує значний корпус праць, де сконцентрована увага на кореляції граматичної форми і змісту, таких лінгвістів, як В.Г. Адмоні, Н.Д. Арутюнова, Ш. Баллі, О.К. Безпояско, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, В.Г. Гак, К.Г. Городенська, В.А. Звегинцев, А.П. Загнітко, С.Д. Кацнельсон, С.О. Карцевський, О.А. Колесников, О.К. Кубрякова, І.Г. Матвіяс, І.Г. Милославський, Й.П. Мучник, Н.Г. Озерова, О.О. Потебня, В.М. Русанівський, В.М. Ярцева та ін.

У межах висвітлення цієї проблематики дослідники постійно акцентували увагу на тому, що в системі граматичних категорій поряд із послідовними, типовими, симетричними виявами існують нетипові, асистемні, асиметричні явища.

Інтерес до вивчення асиметричних виявів на різних рівнях мовної організації час від часу то активізувався, то затухав, що значною мірою було зумовлене розвитком наукових лінгвістичних парадигм.